

ԱՍՏԵՂԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Նախընթաց յօդուածով՝ փայլականման անցանք տիեզերաց մէջէն անոր շրջապատը գտնելու համար. և տեսանք թէ հոն տիեզերական անթիւ անհամար մարմիններ կային. ո՞վ դրաւ զանոնք հոն:

Այնպտիկ մը՝ Նևտոնի բարեկամը, միշտ անոր հետ՝ կը վիճէր ըսելով թէ անոնք որ մեր գլխոյ վերեւ կը տեսնենք, գիշեր ժամանակ՝ աստղը, կամ ցերեկին՝ Արեւը, բնութեան գործն են և ոչ այլ ումեք: Պատահեցաւ որ մը, որ գործոյ համար այս սկեպտիկ բարեկամը Նևտոնի բնականը գնաց. բնական է որ գործը աւարտելէ յետոյ, աչքին զարկաւ յանկարծ գործիք մը, «ինչ է այս» հարցուց. Նևտոն պատասխանեց թէ գործիք մ'է որ երկնային մարմնոց շարժումները ցոյց կու տայ: Եւ յետոյ բարեկամին հաճոյք պատճառելու համար լարեց գործիքը, և սկսան շարժիլ երկնային մարմիններն կանոնաւոր կերպով: Այնպտիկ բարեկամը սքանչացած հարցուց. ո՞վ յորինեք է այս գործիքը: Նևտոն պաղարինութեամբ կը պատասխանէ թէ՛ ընութիւնը: — Ձէ կարելի, կը կրկնէր մեր սկեպտիկը, պէտք է որ յօրինող մը ըլլայ, վասն զի բնութիւնը այսպիսի բան չի կրնար յառաջ բերել: — Եթէ, կը պատասխանէ Նևտոն, այս փոքր՝ գործիքի համար կ'ըսես թէ պէտք է յօրինող մ'ըլլայ, հապա այս մեծ տիեզերական գործիքին յօրինողն ինչո՞ւ կ'ուրանաս:

Աստուծոսրբուն այս տիեզերք յօրինողն մատնանիշ կ'ընէ «ի սկզբանէ Տէր գիմունս երկրի հաստատեցեր և գործք ձեռաց քոց երկինք են» (Սղ. ՃԱ. 26). կամ ինչպէս Եսայեայ մէջ կը կարդանք (ԿԶ. 12). «Այսպէս ասէ Տէր, երկինք աթոռ իմ

են և երկիր պատուանդան ոտից իմոց... զի զայս ամենայն ձեռն իմ արար»:

Ուրեմն քանի որ արարողն ճանչցանք, միթէ անպատեհ է Տէրով ձեռակերտաց վրայ զարմանալն: Մարդն բանաւոր է, պէտք է գտնէ այն օրէնքներն զոր Տէր դրած է այս մարմնոց մէջ, ճանչնայ թէ ի՞նչ են, ի՞նչ հեռաւորութեան վրայ կը գտնուին թէ՛ մեզմէ և թէ մին միւսէ, ի՞նչ ազդեցութիւն կ'ընեն իրարու վրայ, ի՞նչ մեծութիւն ունին, ինչե՛ր կը պարուհակեն մէջերնին, և վերջապէս յանդգնիլ կշռել անոնց ծանրութիւնը: Ո՞ր գիտութիւնն է որ այս նիւթոց վրայ կը խօսի, միթէ Աստեղագիտութիւնը չ'է:

*
* *

Աստեղագիտութեան նիւթին մէջ մտնելէ առաջ ակնարկ մը տանք մեր նախնեաց գործածած բառերուն վրայ. իրենք շատ տեսակ բառեր գործածած են, ինչպէս աստեղաբանութիւն, աստղաբաշխութիւն, աստեղաբաշխութիւն, աստղագիտութիւն, աստեղագիտութիւն, քաղղէութիւն, քաղղէութիւն, քոզէութիւն, որոնք առ հասարակ իրարու տեղ գործածած են մեր նախնիք:

Չրի խօսք մը մէջտեղ նետած չըլլալու համար նախնեաց խօսքերն մէջտեղ բերենք, ուր պիտի տեսնենք որ զանազանութիւն դրած չեն ասոնց մէջ և ամէնքն ալ մի և նոյն գիտութեան վերագրած են, և զարմանք չէ այսպէս ըլլալն՝ քանի որ ճշմարիտ գիտութիւնը՝ կը խառնէին գուշակութեանց հետ, և վճիռներ կ'արձակէին մարդկութեան զլխուն. և որովհետեւ նոյն ժամանակ տիրող գիտութիւնը հմայութիւնն էր, և գուշակութիւնները աստեղաց միջոցաւ կը կատարէին, հետեւաբար

1. Նախնեաց մէջ գործածուած չենք գտնիլ աստղագիտութիւն, թէ և աստղաբանայ կը գտնուի, գործածուած են հմայել, հմայութիւն բառեր. Թերեա աստ.

ղահմայութիւն ալ գտնուի նոր ձեռագրաց մէջ եթէ աչքէ վրիպած չէ մինչև հիմա:

նոյն առմամբ այս ամէն բառերն գործածելին զարմանք պէտք չէ բերէ:

— Աստեղաբանութեան համար խորենացին կը գրէ (Ա. Յ1 էջ 135). «Աստեղաբանութիւն հզօր եղեալ՝ (Բիրասպի Աշտահակ)՝ յօժարեցաւ ուսանել զկատարեալ չարութիւն»:

— Աստեղաբանութեան համար Դաւիթ Անյաղթ (Սահմանք իմաստասիրութեան Դ. ԺԱ.) կը գրէ. «Աստեղաբանութիւն ենթակայ ունի զերկնային մարմին. իսկ կատարումն ոչ եթէ զառնելն նման նմա, այլ գիտել զշարժումն նորա: Աստեղաբանութեան ենթակայ գոյ երկնային մարմին. իսկ իմաստասիրութեան նոյն ինքն աստեղաբանութիւնն է ենթակայ»:

Իսկ Նոննոս այսպէս կը գրէ. «Չաստեղաբանութիւնն զտանել ասէն բարեւացիք ի ձեռն զորոստոսի, և երկրորդ և զգիտացիքն ընկալան»:

— Գալով Աստղաբանութեան Անանիա Շիրակացի այսպէս կը գրէ. «Աստղաբանութիւն ճաղղիպան երևեցաւ, և ապա եզրադասացոց և յունաց ուսեալ՝ առաւել ևս զօրացուցին: Մի՛ ուսանել լիով զարուեստ աստղաբանութեան, զի դիւրահաւան է ի մոլորութիւնս»:

Գրիգոր Մագիստրոս ևս կ'ըսէ. «Հնար գոյ արհեստ աստղաբանութեան, վասն զի քաղցեայ է»: Եւ Փիլոն Երբայեցին գրած է. «Քաղղէացիք գործեն աստղաբանութիւն նախ առաջին»:

— Աստեղագիտութեան համար գրուած կը գտնենք Փիլոն իմաստասիրի մէջ. «Քաղղէացիք առաւել աշխատին յաստեղագիտութեան»: Կիրեղ Աղեքսանդրացւոյն մէջ կը գտնենք. «Աստեղագիտութեան զգուշացեալքն՝ նորումք աստեղքն զՔրիստոսին ուսուցին խորհուրդ»:

Դաւիթ Անյաղթի մէջ կայ. «Աստեղա-

գիտութիւն և աստեղք. քանզի և աստեղագիտութիւն անխալ է, և ենթակայ նորին, այսինքն աստեղք»: Եւսեբիոսի Քրոնիկոնի մէջն ալ կը կարդանք. «Չաստեղագիտութեան մատեան նա եհան ի յունաց լեզու»: Խաչատուր Կեչառացի ալ կը գրէ. «Չափելի աստեղագիտութեամբ զաստեղս»: Կիրեղ Երուսաղեմացւոյն գրոց մէջ գրուած կը գտնենք. «Մի հայիր այսուհետեւ յաստեղագիտութիւնս: Մի յաստեղագիտութիւնս հաւատար և մի ի հաւահայութիւնս»: Ոսկեբերան Մատթէի մեկնութեան մէջ այսպէս կը գրէ. «Եւ արդ զիարդ, եթէ ըստ օրինաց աստեղագիտութեանն էր ծնեալ, քակէր զաստեղագիտութեանս»: Իսկ Բարսեղ իւր Վեցօրէից մէջ ակնարկութիւն կ'ընէ. «Եւ գտողաց զաստեղագիտութիւնն և մեկնաց աստեղագիտացն և բազում ինչ վրիպին»:

— Աստղագիտութեան համար Միխայէլ Ասորին կը գրէ. «Աղորոս Ա թագաւոր Գաղղէացոց եզիտ զաստղագիտութիւն և զՔիւս կենդանակերպիցն, և մոլորակաց, և զշրջումն նոցա, և ի սմանէ անուանեցաւ քաղղէութիւն»: Չաքարիա կաթողիկոս ևս կը գրէ. «Այս աստղագիտութեան սպասեալ մնային մոգքն»:

— Մոգութեան համար Եղիշէ ակնարկութիւն կ'ընէ. «Ընդանէր զմոգութիւն և զքաղղէութիւն: Գրեալ զօրէնս մոգութեան տայր բերել ի հայս»:

— Քաղղէութեան վրայ գրած է Ոսկեբերան՝ Մեկնութիւն Յովհաննու Աւետարանի՝ մէջ. «Ոյք քաղղէութեամբ և չափաբերութեամբ և որքանութեամբ զբաղին»: Իսկ Բուզանդայ մէջ. «Իջանէր ի հմայս քաղղէութիւն»: Եւ Վարդան իւր պատմութեան մէջ. «Նա ասնն անեցոյց զքաղղէութիւն, Եզիտ զՔիւ կենդանակերպիցդ և զմոլորակացդ, և ի նմանէ անուանեցաւ քաղղէութիւն... Սա բազմա-

1. Կը համարեն թէ այս ամէն ճիշտ նոյն է ընդ Աշտահակայ ուր Կիրոսի և Տիգրանայ հետ պատերազմեցաւ, բայց խորենացին այլ անձնաւորութիւն ըլլալը

կը հաստատէ և կը նոյնացնէ ընդ Կենտորոս (Centauze) Պիրիդիայ, բանասիրաց կը թողում այս խնդիր:

ցոյց գրադէութիւն և եզիտ զկախարդելն աստեղօրք»:

— Քաղեկոքեան բառին վրայ գրողն եւնի մին է փիլոն. «Քափեհալ զնա ի քաւդէութենէ կարծեաց աղանդոյն»: Եւ երկրորդ՝ Եզնիկ. «Դիւթութեամբ և հմայիւք և քաւդէութեամբ վրիպեցուցանէ զմարդիկ յԱստուծոյ ճշմարտութենէ»: Երկրէ ևս գործածած է: (Տես Մոգոսիոս բառին դիմացը ուր օրինակ բերած ենք):

* *

Այս վկայութիւններէն յայտնի կը տեսնուի թէ քաղդէութիւն կամ քաւդէութիւն՝ հնարողներուն ազգէն առած են, իսկ Քաղդէացիք կամ Բաբելացիք նոյն ազգ ըլլալն հարկ չկայ երկար պատճառաբանութեամբ ցուցնել, քանի որ Քաղդէացւոց մայրաքաղաքն է Բաբելոն որով փոխանակաբար իրարու տեղ կարելի է գործածել, ասով երբ Անանիայ Շիրակացին և Մագիստրոսն կ'ըսեն թէ աստեղաբաշխութիւն Բաբելացիք գտած են՝ ըսել է թէ քաղդէութեան հետ կը նոյնացնէին, իսկ աստեղագիտութեան համար Միխայէլ յայտնապէս կ'ըսէ թէ Քաղդէացի Աղբորոս Թագաւորն գտեր է որով անուանուեր է քաղդէութիւն: Եւ որովհետեւ քաղդէութիւնը հմայութեան կ'իջնէր, կ'ըսէ Բուզանդ, ըսել է թէ մեր նախնիք աստեղաց գիտութեան մէջ զանազանութիւն չէին դնիր. մանաւանդ թէ այս գիտութեան մէջ չարութիւն, մոլորութիւն կ'ըմբռնէին. խորենացուոյն ըսածին պէս՝ յօտարեցաւ սորուիլ կատարեալ չարութիւն՝ աստեղաբանութեան մէջ հմուտ ըլլալով. իսկ Եզնիկ յայտնապէս կ'ըսէ, թէ քաւդէութեամբ կը մոլորցնէ մարդիկները Աստուծմէ, ճշմարտութենէ: Մէկ խօսքով նախնիք զանազանութիւն չեն դրած այս տարրեր բառերուն մէջ:

Մենք այս գիտութեան մէջ մտնելէն առաջ հարկ է զանազանութիւն մը դնենք բառերու, թողլով քաղդէութիւնը և մոգութիւնը, որոնք անծանօթ ֆիւսցած գիտութիւն կը համարինք կամ մանաւանդ՝ կոր-

սուած գիտութիւն: «Եւ վարժեցաւ Մովսէս ամենայն իմաստութեամբ Եփրատացւոց», վասն զի Մովսէսի ըրած հրաշքնները՝ «... արարին գէտքն եփրատացւոց կախարդութեամբ իւրեանց նոյնպէս »: ասկէ կը հետեւի թէ կար գիտութիւն մը որ անծանօթ է տակաւին ներկայ գիտնականաց:

Ուստի այն գիտութիւնն որով աստեղաց միջոցաւ հմայութիւններ կը կատարէին, մարդկանց ապագայն կը զուլակէին՝ Եւրոպացիք astrologie անուանեցին. կարծեմ հայկական կանառն պատշաճ կը դատէ այս գիտութիւնս Քաղեկոքիւն կամ մոգոսիոս անուանել, իսկ astronomie բառին պատշաճեցնել՝ աստեղագիտութիւն. ըստ Դաւիթ Անյալթայ. «Փանգի և աստեղագիտութիւն անխալ է, և ենթակայ նորին, այսինքն աստեղք»: Կեչառացին ևս կը սահմանէ «Չափին աստեղագիտութեամբ զաստեղսն»: Որով աստեղագիտութեան սահմանն՝ ամբողջ աստղներուն վրայ խօսիլն է իրք astre առմամբ. ուստի Արեւ, Լուսին, Երկիր, մոլորակներ, գիսաւորներ, ասուպներ, աստղներ, և այլն, ամենքն ալ առ հասարակ astre կ'անուանուին. իսկ étoile իմաստին տակ չեն մտնիր, ոչ Երկիր, ոչ Լուսին, ոչ մոլորակներ, ոչ արեանեակներ, ոչ գիսաւորներ, ոչ շանթաքարիք և այլն. մինչ Արեւն աստղ մ'է « étoile » իմաստով և աստեղք ալ՝ (étoiles) արեւներ են. ուստի étoile բառին դիմացը կրնանք դնել արփի, արփիք, և astre բառին յատկացնել աստղ, ասով որոշ իմաստ կը բացատրուի ու կը հասկըցուի երբ բառերն ճիշտ սահման մը ունենան:

Աստեղագիտութեան ուսմանը մէջ երկու զանազան մասեր կան. մին՝ արփիներու բաշխմանց վրայ կը խօսի, բաժնետու համաստեղութիւններու, և այս մասին մէջ կը խօսի նաև արփիներու լոյսերուն աստիճանութեանց աստիճանաւորութիւններուն վրայ, կարծեմ շատ յարմար է այս մասն աստեղաբաշխութիւն կոչել. իսկ երկրորդ մասն որ արփիներուն ճառագայթացման, շողշողման, գունաւորութիւններուն վրայ,

միգամամներու, և յարդգողի վրայ կը խօսի, այս մասն ալ անուանել՝ ուսուցաբառ և ուրիշն:

Մեր ուսումնասիրութեան մէջ՝ այս տուած սահմանիս համեմատ բառերն պիտի գործածենք: Այս անուանակոչութիւնն ընելէ վերջը ուղղակի նիւթին մէջ մտնենք: Հ. ԽՈՐԷՆ, Ս.

ԼՈՅՍ ԿԱՆԹԵՂԸ

(ԱՌԱՆԴՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽԵԱՑ)

Ճգնաւորը ծնրադիր Ապարան լերան սարաւանդին վրայ, երկաւր, երկաւր աղօթեց: Բայց երկնքն չկաթեցաւ անոր սրտին մէջ շիթ մը ուրախ սփոփանք:

Ժայռին կուշտէն թափօր մը շարժեցաւ, դպիրներն բռնած՝ են ջահեր վառ վառ: Եւս կ'երևի լոյս դէմքը Լուսաւորիչ սուրբ Գրիգորին, ու վիմափոր մասուռէն թափօրը կը շարժի Ապարանի սարէն վեր:

Մութին մէջ՝ շարժուն հրդեհ մը կը կարծուին վառ ջահերուն բոցերը:

Ուսաւորներ խուռներամ կանխեր շաւուր են լերան կատարն՝ աւազանին շուրջը: Կը սպասեն հրաշագործ հայրապետին:

Հայրմերի երգը կը լսուի, կ'աղօթեն հաւատացեալները, մթութեան մէջ լուսնի լուսով կ'որոշուին սարերու կատարները և ուրուանկարը աղօթող բազմամրոխին: Սուրբ Լուսաւորիչ մտամփոփ կ'աղօթէ զոհարանի մը վրայ կանգնած փայտէ խաչին առջև: Դպիրներու երգն անոյշ կը հնչէ, կը լսուի ներդաշնակ ձայնը ճոճաւակներու և ճոճերու:

Մարած են ջահերը: Ժողովուրդը աչուրնին սկեռած դէպ ի երկինք, կը սպասեն սովորական հրաշքին:

Երգերը կը դադրին: Կան մը մթութեան մէջ բազմամրոխին լուսութիւնը մահասարսուռ վեհափառութիւն մը կ'առնէ:

Հայրապետը զմայլելի յափշտակութեամբ բազկատարած՝ անշշուկ երկինք կը նայի, և եւս ամպերու խոր անդունդն երէն լոյս մը կ'երկարի և աւազանին կեղերնին վրայ՝ կանթեղի ձեռով կը պլպլայ այդ լոյսը՝ լապտերն անպարան: Ուսաւորները այդ հրաշքին վրայ կը սկսին երգել հայրմերի աղօթքը հոգեզմայլ:

Աստուծոյ լոյսը դարձեալ յայտնուած էր: Իսկ ճգնաւորը, ինչպէս միշտ, նոյնպէս ալ այն գրեթէ՝ զրկուած էր այդ լոյսէն, անի կ'ուզէր սուրբ Լուսաւորիչ աստիճան հրաշագործ սուրբի համբաւ մ'ունենալ, սակայն խիղճն անոր կ'ըսէր. «Տէրը ամբարտաւաններուն կը հակառակի»... Եւ Ապարանի անպարան կանթեղն անոր հոգիին մէջ բնաւ չի պլպլեցաւ:

*
**

Լուսաւորիչը հոն լերան բարձունքն իր աղօթքով կազմած էր խորհրդական տաճար մը Անմահին, ուր անպարան կանթեղը կը կախուէր, ու վայրը նոյն օրէն սկսեալ կը կոչուէր Ապարան, զի առանց պարանի էր կախուած կանթեղը:

Կ'աղօթէր Լուսաւորիչ, վայրն կ'ըլլար հրեշտակներու բնակարան, և արդարեւրը միայն արժանի կ'ըլլային տեսնելու Լուսաւորիչի լոյս կանթեղը:

Փոքրիկ հրեշտակներ ձեռք ձեռքի տուած, թրթռուն ոսկի թևերով՝ երկինքն կախուած շղթայ մը կը կազմէին և Լուսաւորիչի սուրբ գլխուն վրայ կը բռնէին նոյն կանթեղը՝ մաքուր հոգիներու ջահ լուսատու:

*
**

Ճգնաւորը յուսահատ՝ հարցուց սուրբ հայրապետին, թէ ինչո՞ւ ինքն երբեք չկրցաւ տեսնել այդ լոյսը երկնահրաշ: Եւ պատասխան առաւ լուսատու լոյս հոգի Լուսաւորիչն:

— Մտափառութիւն, նախանձ, ատեւութիւն, նենգութիւն կրքեր են դժոխա-